

6. Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. томах / под общ. ред. Н. И. Толстого. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. 1. А – Г. – 584 с.

РЕЗЮМЕ

В статье на богатом фактическом материале рассматриваются особенности свадебной обрядности Гомельского района, акцентируется внимание на отдельных структурных компонентах и связанных с ними мифологических представлениях.

SUMMARY

In the article the wedding ritual peculiarities of Gomel region are studied on the basis of rich factual material, the attention is focused on separate structural components and mythological representations related to them.

Паборцава К. В.

ПЕРСАНАЖЫ НІЖЭЙШАЙ МІФАЛОГІІ Ў СУЧАСНЫХ ЗАПІСАХ: ВЕДЗЬМА (НА МАТЭРЫЯЛЕ ФАЛЬКЛОРУ ГОРАДА ГОМЕЛЯ)

*Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны
(Паступіў у рэдакцыю 15.09.2021)*

Знаёмства з фактычным матэрыялам па персанажах народнай дэманалогіі, звесткі пра якіх былі запісаны ў горадзе Гомелі падчас палявых экспедыцый, дае падставы пераканацца, што і ў гарадскіх наратывах яскрава выяўляецца тыповы характар сюжэтыкі, звязанай з такімі найбольш папулярнымі вобразамі ніжэйшай міфалогіі, як ведзьма, русалка, вадзянік, лясун і іншыя. У сучасных тэкстах прымхліц, зафіксаваных у горадзе Гомелі, як і ў аналагічных варыянтах, запісаных у вёсках розных раёнаў Гомельшчыны, выяўляюцца архаічныя матывы, звязаныя з паходжаннем, знешнім выглядам, станоўчымі або шкоднымі дзеяннямі персанажаў, спосабамі засцярогі ад іх. Як

адзначыў Б. М. Пуцілаў, «прымхліцы ў наш час – гэта паэтычныя небывальшчыны, якія збольшага захавалі сляды старажытных уяўленняў, збольшага ж набылі форму “фантастычнабытавых” апавяданняў» [1, с. 9]. Мэта артыкула – паказаць, як тая ці іншая ўстойлівая сюжэтная тэма знаходзіць увасабленне ў шэрагу варыянтаў прымхліц, большасць з якіх, напрыклад, звязана з ведзьмай. Менавіта таму і засяродзім увагу на аналізе гэтага вобраза народнай дэманалогіі. Як вядома, «гэта адзін з галоўных персанажаў ніжэйшай міфалогіі ўсходніх і заходніх славян; спалучае рысы рэальнай жанчыны і дэмана» [2, с. 297]. Л. М. Вінаградава, абапіраючыся на значны фактычны матэрыял міфалагічных апавяданняў пра ведзьму, запісаны на тэрыторыі Палесся, вылучыла 3 асноўныя групы матываў, важных для ідэнтыфікацыі гэтага персанажа: «I. Ведзьма шкодзіць чалавеку і яго гаспадарцы; II. Ведзьма выяўляе ўласціvasці дэманічнай істоты; III. Дзеянні чалавека ў адносінах да ведзьмы» [3, с. 40 – 41]. У межах названых груп даследчыцай абзначаны мікратывы, звязаныя, напрыклад, з адбіраннем ведзьмай малака у кароў, насыланнем хваробы на людзей, свойскіх жывёл і расліны, валоданнем звышнатуральнымі ўласціvasцямі, спосабамі засцярогі ад уздзеяння ведзьмы і іншыя. Улічваючы напрацаваны вопыт Л. М. Вінаградавай у сферы апісання міфалагічных персанажаў, іх характарыстыкі, у тым ліку і ведзьмы, засяродзім увагу на запісах звестак пра гэтую істоту ад жыхароў горада Гомеля. Паходжанне ведзьмы, як вынікае са зместу прымхліц, абумоўлена яе кантактамі з чортам: «*Жанчына, якая прадала чорту душу*» [4, с. 305]; «*Гэтыя старыя бабы – жонкі дзьявала*» [4, с. 304]; «*Гаворыла она, што ведьмы жывут среди нас и водятся с чертями, служат у них*» [4, с. 306]. У знешнім выглядзе ведзьмы звычайна можна выявіць як рэальныя прыметы, так і незвычайныя. Паводле свед-

чанняў інфармантаў, да ліку апошніх можна аднесці наяўнасць бародаўкі, гарба: ведзьмы «обычно кривые, горбатые, с лохматыми волосами или какими-то уродствами, например, с бородавкой или ещё с чем-нибудь. У них очень тяжёлый взгляд и грубый голос, и у многих не бывает семей. То есть они вообще живут одиноко, особняком от всех» [4, с. 306].

Калі гаварыць пра шкодныя дзеянні з боку ведзьмы, то мікраматыў «адбіранне малака» выступае вызначальным у прымхліцах: «Ва ўсіх славянскіх традыцыях галоўнай функцыяй ведзьмы з'яўляецца псота жывёлы, і найперш “адбіранне” малака ў кароў (найбольш распрацаваны матыў ва ўкраінскіх, беларускіх і заходнеславянскіх вераваннях)» [2, с. 298]. Тэксты гарадскіх міфалагічных апавяданняў пацвярджаюць, што адбіранне малака з'яўляецца важнай шкоднай функцыяй ведзьмаў, якія «часто доят коров» [4, с. 306]; «Людзі гоняць кароў дамой, а ведзьма выйдзе і паглядае, у каго якое вымя. Не было ў яе ні каровы, ні казы, а смятана, сыр, малако ўсягда былі» (зап. ад Надзеі Афанасьеўны Цясельскай, 1926 г. н.)¹; «Была адна такая ведзьма, атымала малако ў кароў» [4, с. 304]; «Рассказывают, что два парня увидели, как в сарае к корове, которая мирно жевала своё сено, присосалась большая-большая жаба. Один закричал, что это ведьма, взял вилы и проколол её вилами» [4, с. 305]. Як слухна падкрэсліла Л. М. Вінаградава, матыў адбірання малака з'яўляецца «цэнтральным у наборы шкодных дзеянняў ведзьмы <...> Часта ён выступае у якасці ідэнтыфікуючай прыметы, гэта значыць служыць галоўным апазнавальным знакам гэтага персанажа» [3, с. 42].

Здольнасць да метамарфозы, ператварэнняў – найважнейшая прымета ведзьмы, адзін з мікраматываў групы матываў, звязанай з дзеяннямі чалавека, скіраванымі на распазнаванне

¹ У артыкуле выкарыстаны матэрыялы архіва навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі пры кафедры рускай і сусветнай літаратуры Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны.

гэтай істоты. Як сведчаць тэксты прымхліц, ведзьма магла прымаць зааморфны або арнітаморфны выгляд, ператварацца ў які-небудзь прадмет (кола) і іншае: ведзьмы «могуць ператварацца ў каго захочуць: сабаку, жабу, сароку, ката, дажэ ў неадушаўлённыя прадметы» [4, с. 304]; «Мой муж расказваў, што жыла ў іхвёсцы жанчына, якую ўсе лічылі калдуньёй. Пайшлі яны раз калядаваць <...> Бачаць, а на іх калясо каціца, ды гарыць яшчэ. І што іх здзівіла, што калясо тое ўгару кацілася» [4, с. 304]; «Могут превращаться, в кого захотят: жабу, кошку» [4, с. 306]; «В деревне жила бабка. Ходили слухи, что она ведьма. Как-то был праздник, мужики напились, увидели поросёнка и кинули в него камнем. А на следующий день увидели бабу, которая сильно хромала» [4, с. 306]; «Ведьма может превращаться в птицу, гадюку» (зап. ад Ніны Генадзьеўны Хвастовай, 1943 г. н.); «Легла сама спаць, а жаба зноў з'явілася. Пазвала яна мужчыну. Той, нічога не кажучы, пайшоў і на пні жабе лапы адсёк і выкінуў. Назаўтра бачыць мая падруга сваю бабу-суседку, а ў той рукі пярэбентаваныя» (зап. ад Алы Мікалаеўны Каленікавай, 1938 г. н.); «Прышоў адзін мужык да бабкі. У яго жонка памерла, і ён папрасіўся ў яе жыць <...> Але ж ноччу не мог спаць. Як запоўнач, прыходзіць да яго свіння, лычам тыча, бы з'есці хоча <...> Ну, ён пятлю здзелаў, свінне на галаву накінуў і ў хлеў загнаў, і закрыў. Раніцай пайшоў паглядзець, а там яго бабка-хазяйка сядзіць» (зап. ад Марыі Рыгораўны Кулік, 1923 г. н.); «Магла з'яўляцца, у якім хочаш абліччы. Ежалі ёй прыпрэ шо здзелаць, дак у яком хочаш. І гадзюкай, і качкай, і усяк» (зап. ад Раісы Фёдараўны Іванцовай, 1939 г. н.); «Прэвращались ведьмы в черных сабак, черных котов» (зап. ад Міхаіла Фёдаравіча Тупіцкага, 1937 г. н.); «Ведзьмы абарочваліся ў жывёл пры помачы за-

кляццяў. *І ў тціц могуць тожа абараціцца*» (зап. ад Вольгі Фёдараўны Караленка, 1933 г. н.).

Да трэцяй групы матываў адносіцца і мікраматыў, звязаны са спосабамі засцярогі ад звышнатуральнага ўздзеяння ведзьмы, які рэалізуецца ў многіх варыянтах: «Чалавек абараняецца ад ведзьмы, высочвае і выкрывае яе: выкарыстоўвае абярэгі ад ведзьмы; падкаравульвае ведзьму ў сваім хляве (двары); калечыць жывёлу-пярэваратня; затым распознае ў ёй ведзьму; ломіць (сячэ, звязвае) прадмет, выгляд якога прыняла ведзьма» [3, с. 41]. Асабліва папулярны ў гомельскіх запісах мікраматыў калецтва жывёлы-пярэваратня. Зыходзячы з вышэйпрыведзеных прыкладаў, калецтва свінні (парасяці), жабы і іншых прыводзіла да таго, што можна было распознаць ведзьму. Большасцю прыкладаў пацвярджаецца мікраматыў выкрыцця ведзьмы (ведзьмака) праз калецтва свінні: «*Адзін раз было. Ноч была мясячная. І па вуліцы ходзіць свіння. Ну, і хлопцыдоўга на лаўках гулялі. Яны ўзялі і вуха свінне адсеклі. А назаўтра дзядзька хадзіў з вухам замотаным. А ён, кажучь, калдуном быў*» (зап. ад Р. Ф. Іванцовай, 1939 г. н.).

У групе матываў, звязаных з выяўленнем ведзьмай уласцівасцей дэманічнай істоты, маюць месца мікраматывы пра яе цяжкую смерць і імкненне перадаць свае «веды»: «Паўсюдна лічылася, што ведзьма караецца цяжкай смерцю за сваю сувязь з нячыстай сілай: яна не можа памерці, пакуль не перадасць свае веды» [2, с. 300]. Адзначаныя мікраматывы знайшлі адлюстраванне ў тэкстах міфалагічных апавяданняў, запісаных не толькі ад вясковых жыхароў, але і ад гараджан: «*Калі ведзьма памірала, то хацела перадаць свае веды, бо не магла памерці, но ніхто не сагласіўся. Тады ў яе хаце прабілі дырку ў паталку, штоб яна магла памерці*» [4, с. 305]; «*Бачаць, а тая вядзьмарка на падлозе ляжыць, а ў спіне яе тырчыць нож. Ба-*

чаць, што памерла, а крыкі ў хаце усё роўна не змалкаюць. Да-ведаліся аб гэтым мужыкі, дак разабралі дах у той хаце. Тады ўсё супакоілася» (зап. ад Валянціны Мікалаеўны Гаўрыльковай, 1963 г. н.); «Крэпка цяжка паміраюць ведзьмы, ускрываюць тады паталкі» (зап. ад В. С. Дудзянавай, 1928 г. н.); «Сначала ведзьма апраўдавалася, а патам на дзеда: “Я табе здзелаю так, што ты памрэш”. А ён сказаў: “І я табе так здзелаю, што будзеш хадзіць і не паміраць, а смерці прасіць”. І яна тры ці чатыры гады памірала, на лесе бегала, на балоце, магла вакол печкі круціцца доўга. А як памірае, то не можа ніяк памерці, то столь у хаце сарвуць, каб была дыра, каб выйшаў злы дух на волю» (зап. ад Фаіны Паўлаўны Карчэўскай, 1931 г. н.).

Што да канкрэтных спосабаў засцярогі ад шкодных дзеянняў ведзьмы, то ў параўнанні з прымхліцамі, запісанымі ў розных вёсках на тэрыторыі Гомельшчыны, у запісах звестак ад гарадскіх інфармантаў амаль не сустрэлася тлумачэнняў наконт выкарыстання тых ці іншых абярэгаў. У адным толькі тэксце прыгадвалася пра славесны спосаб засцярогі, звязаны з пракляццем, адрасаваным ведзьме: «Один мужик знал ведьму и при жизни отчитал её, обозвал и сказал, что она всем тут вредит. А когда она умерла, то постоянно его преследовала <...> Мужик рассказал об этом, и ему посоветовали, что надо по дороге в туалет обзывать её и проклинать. Он так и сделал, и ведьма от него отстала навсегда» [4, с. 306].

Такім чынам, прыведзеныя ў артыкуле матэрыялы пацвярджаюць факт захавання ў народнай памяці звестак пра адзін з галоўных персанажаў ніжэйшай міфалогіі – ведзьму. Можна выказаць меркаванне, што найбольш папулярныя мікраматывы, звязаныя з адбіраннем ведзьмай малака ў кароў, насыланнем псоты на людзей, з цяжкай смерцю гэтай істоты, калецтвам жывёлы-пярэваратня і ў выніку распазнаваннем

ведзьмы, адлюстраваны ў многіх варыянтах прымхліц. Што да іншых мікраматываў, абазначаных Л. М. Вінаградавай у значнай колькасці палескіх запісаў, у тым матэрыяле, да якога прыходзілася звяртацца, іх не давялося выявіць, але выказаная заўвага ўмоўная, бо ўсё ж, каб быць у гэтым перакананым, недастаткова экспедыцыйных запісаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Путилов, Б. Н. Предисловие / Б. Н. Путилов // Мифологические рассказы русского населения Восточной Сибири / сост. В. П. Зинovieв. – Новосибирск, 1987. – С. 7 – 9.
2. Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. 1. А – Г. – 584 с.
3. Народная демонология Полесья: публикация текстов в записях 80 – 90-х гг. XX века / сост. Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. – М. : Языки славянских культур, 2010. – Т. 1. Люди со сверхъестественными свойствами. – 648 с.
4. Народная духоўная спадчына Гомельскага раёна / уклад., сістэм., тэкст. праца, рэд. В. С. Новак. – Гомель : Полеспечать 2007. – 456 с.

РЕЗЮМЕ

В статье на богатом фактическом материале анализируются образы народной демонологии в мифологических рассказах, записанных в городе Гомеле. Рассматриваются характерные признаки персонажей на таких уровнях, как происхождение, внешний вид, место нахождения, функциональность, способы защиты от их вредоносного воздействия.

SUMMARY

The article uses rich factual material in order to analyze folk demonology images in mythological stories recorded in Gomel. The peculiar features of the characters on such levels as origin, appearance, location, functionality, ways of protection from their harmful effects are studied in the article.